

Sedláková, Miluše

Středoevropský kontext Rostoharova obecně psychologického učení

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. P, Řada psychologická. 1999, vol. 47, iss. P3, pp. [77]-88

ISBN 80-210-2068-7

ISSN 1211-3522

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/114304>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILUŠE SEDLÁKOVA

STŘEDOEVROPSKÝ KONTEXT ROSTOHAROVA OBECNĚ PSYCHOLOGICKÉHO UČENÍ*

V tomto příspěvku se zamýšlíme nad dobou, v níž prof. Rostohar prožil aktivní část svého života. Stručně zde charakterizujeme tehdejší centra psychologických výzkumů, vlivné psychologické školy i myšlenky významných psychologů, filosofů a dalších odborníků, kteří byli zaměřeni na řešení tematicky obdobné problematiky, jakou řešil i prof. Rostohar. Přitom se orientujeme na zodpovězení těchto otázek: které z tehdejších psychologických idejí ovlivnily nejvíce Rostoharovo dílo a naopak, se kterými myšlenkami svých současníků Rostohar nesouhlasil, které odmítal. Zodpovězení těchto otázek předpokládá zmapovat kontext psychologických idejí, v nichž vznikalo Rostoharovo dílo, a z kontextu psychologických idejí abstrahovat jejich trendy, do nichž lze Rostoharovo dílo zařadit, zhodnotit jeho význam, včetně poukazu na jeho anticipační hodnotu.

Rozbor Rostoharova díla zde nepodáváme jako celek, zpracováváme pouze několik dílčích témat, a to způsobem, který navozuje vhléd do kontextu idejí, jimiž byl Rostohar ovlivněn. Jde o

- vypracování charakteristiky Rostoharova obecně psychologického učení,
- analýzu obecně psychologického tvarosloví v Rostoharově díle,
- zhodnocení Rostoharova přínosu na poli obecné psychologie.

I. Rysy psychologického klimatu utváření střeoevropské psychologie na konci devatenáctého a v první polovině dvacátého století

Charakteristika vlivů působících na utváření psychologie v zemích střední Evropy na konci minulého století a v první polovině 20. století, tedy v době, do níž spadá aktivní činnost Mihajlo Rostohara, vykazuje tyto znaky:

* Děkuji mgr. L. Borešové z Psychologického ústavu AV ČR za editaci rukopisu a PhDr. Jiřímu Danovi, CSc., z FF MU za laskavé zapůjčení některých Rostoharových spisů z brněnské univerzitní knihovny a z knihovny FF MU.

1. Po vzoru W. Wundta, který vybuřoval první laboratoř experimentální psychologie v roce 1879 v Lipsku, dochází k zakládání podobných laboratoř v univerzitních centrech Evropy, a to především Wundtovými asistenty, kteří se po určitý čas školili v Lipsku pod vedením Wundta a jeho nejbližších spolupracovníků. Po odchodu z Lipska založili většinou na univerzitách psychologické laboratoře nebo ústavy pro experimentální psychologický výzkum. Některé z těchto institucí se svým programem posléze od původní intence Wundtovy výzkumné práce odklonily, ať už proto, že jejich členové nedodržovali Wundtem formulované zásady (např. Külpeho würzburgská škola odmítala zatížit používání introspekce kritérii, která vymezil Wundt, a byla za to Wundtem kritizovaná – viz reakci Wundta na Bühlerovu metodu kladení otázek ve výzkumu myšlení¹). Nebo proto, že založení nových ústavů bylo doprovázeno vymezením nových témat, jejichž řešení si vyžádalo i aplikaci nových postupů, případně vytvoření vlastního pojetí a v závislosti na něm i nového přístupu k řešení výzkumného úkolu, jehož původní forma zadání mohla být iniciována Wundtovým projektem. (Tak tomu je např. u D. N. Uznadzeho, který ve spolupráci s prof. Fr. Schumannem při svém pobytu v Lipsku řešil problematiku vyznívání percepčního nastavení subjektu a závisle na něm vznik specifických iluzí, a to nejdříve ve shodě s Wundtovou technikou výzkumné práce. Když pak se stalo toto téma základním úkolem nově vzniklé psychologické laboratoře v Tbilisi, Wundtovu techniku prof. Uznadze opustil a původní dílčí téma přetvořil v centrální, ne-li v jediné téma, jemuž se Gruzínci v Tbilisi věnovali, tj. ve výzkum „ustanovky“.)

2. Některá psychologická centra v Evropě byla filosoficky i svými obecně psychologickými východisky zaměřena proti Wundtovi a rozvíjení jeho idejí se bránila. Pro jejich představitele bylo buď nemožné, aby psychologii považovali za důsledně experimentální vědu (k nejvýznamnějším zastáncům tohoto názoru patřil Fr. Brentano, který nepovažoval za možné ustavit psychologii jako výlučně experimentální vědu, avšak zdůrazňoval význam introspekce, podmínky jejíhož uplatnění však nevymezoval tak přísně jako Wundt), nebo odmítali jak uplatnění experimentu v psychologickém výzkumu, tak introspekci jako zdroj informací zakládajících vědecké poznání psychických jevů. A to ne z toho důvodu, že by introspekci ve funkci vědecké metody kritizovali, ale proto, že některé psychické jevy nebyly introspekci zkoumatelné. U některých autorů dokonce převažoval názor, že introspekce je příliš jednoduchým nástrojem studia psychických jevů. Z významnějších psychologů k této skupině patřili H. Bergson, který předpoklad studia psychických jevů vázal na uplatnění empatie, nebo později v Německu Diltheyovi žáci – H. Gadamer a E. Spranger, kteří základní

¹ Viz blíže korespondence, která mezi Wundtem a Bühlerem proběhla v letech 1907, 1908, a dvě Wundtovy statě: první („Über Ausfrageexperimente und über die Methoden zur Psychologie des Denkens“) byla otištěna v časopise *Psychologische Studien* (1907, 3, 301–360); druhá („Kritische Nachlese zur Ausfragemethode“) v *Arch. f. ges. Psychologie* (12, 1908, 445–459). Wundt neuznával Bühlerovu metodu kladení otázek. Namítal, že experimentátor nemá při kladení otázek pod kontrolou podnět, což považoval za nezbytnou podmínku uplatnění introspektivní metody v psychologickém výzkumu.

nástroj analýzy psychických jevů spatřovali v jejich interpretaci ve smyslu výrazu příslušné kultury mentality jedince.

3. Nezanedbatelným faktorem ovlivňujícím středoevropské klima ustavení psychologie jako vědy byla Husserlova filosofie, Husserlova intence v odporu vůči Descartesově dědictví, ovlivňujícímu vývoj přírodních věd, vybudovat novou ontologii a učinit ji základem moderního myšlení. Charakter výzvy pro zamyšlení nad ustavením psychologie jako moderní vědy získal zejména Husserlův imperativ návrat k přirozenému světu, jeho fenomenologická metoda, z níž je pro psychologii především významná eidetická analýza jako nástroj studia poznání psychických jevů. Jak z dějin evropské psychologie vyplývá, Husserlova filosofie ovlivnila gestaltismus, zejména berlínskou školu, školu würzburšskou a lovaňskou; posléze stimulovala též vznik fenomenologické psychologie v Německu. Nesmazatelné stopy jejího vlivu nesou díla některých významných psychologů jako např. dílo C. Stumpfa, D. Katze, E. Rubina ad.

4. Pro pohyb psychologického myšlení na konci devatenáctého století je příznačná rovněž krize elementového přístupu v psychologii, zejména jeho podoba v asocianismu, která byla navíc spjata s filozofickou krizí substance a s kritikou pojetí pasivního subjektu. Krize asocianismu přerostla nejdříve v nadhození a posléze i řešení tvarového problému, tedy v hledání nového přístupu k výkladu vzniku vyšších psychických kvalit. Asocianismus opomíjel, že celek je nositelem nových kvalit, které nelze vyvodit z prostého součtu kvalit prvků, a dopouštěl se mechanistického výkladu vzniku a funkce jednotlivých kvalit duševního života. Než se však gestaltismus se svým na tehdejší dobu moderním přístupem k řešení tvarového problému prosadil, vzniká atmosféra hledání nových přístupů, která je provázána diskusemi o možných způsobech řešení tvarového problému /např. Selzova komplexní teorie (1913), G. E. Müllerova teorie koherenčních procesů (1923), F. Benussiho a St. Witaska teorie produkčních procesů (1914) ad./ Ty často zakládají diskuse mnohem hlubší povahy, v nichž jsou řešeny i zcela základní otázky ustavení psychologie jako samostatné vědní disciplíny².

Jak z této charakteristiky plyne, lze začátek dvacátého století hodnotit jako období, které provokuje k zamyšlení nad významnými otázkami. Jejich vyřešení je naléhavě pociťováno jako nezbytný předpoklad nastoupení dalšího vývoje a rozvoje psychologie. Půdorys fresky vztahů ovlivňující kontext evropského psychologického myšlení, který jsme zde redukovali na uplatnění čtyř skupin souvislostí navzájem se lišících svým charakterem, je zároveň půdorysem problémů, před jejichž řešením stojí v různé míře ne jeden psycholog té doby. Jedním z myslitelů, jehož oslovuje většina těchto problémů a který se se vši svou vitalitou snaží zodpovědně přispět k jejich vyřešení, je i Mihajlo Rostohar.

² Tak např. teorii produkčních procesů pronikavě kritizoval K. Koffka (1915), který zdůrazňoval její neprůkazný a spekulativní charakter. Müllerovu teorii koherenčních procesů zase odmítal W. Köhler (1925). (Podrobněji viz Sedláková, Hoskovec, 1996, str. 50–51.)

II. Charakteristika Rostoharova obecně psychologického učení

Mihajlo Rostohar patří k představitelům psychologie odmítajících asociacionismus 19. století a podílejících se na vzniku strukturní psychologie. V českém psychologickém prostředí, v němž převažovala elementová metoda v pojetí Fr. Krejčího, a z 19. století přežívající pojetí pasivního subjektu, se Rostohar snažil o novou koncepci psychologické teorie. Z vlastností myšlení uplatnil zejména kritičnost, k níž ho vyzýval T. G. Masaryk, smysl pro realitu, který v něm třešnil zejména Fr. Brentano, T. G. Masaryk, ale i O. Külpe, analytičnost, kterou vycvičil důkladným studiem logiky. Jeho vitalita a odvaha ho vedla k prosazování původních myšlenek, jeho organizační smysl k ustavení psychologického centra v Brně, které posléze přerostlo v psychologickou školu (Švancara, 1991, 1993).

M. Rostohar vymezoval psychologii jako vědu o subjektivní skutečnosti, odmítal však jakékoli spekulativní principy, které některými autory byly při vymezení předmětu psychologie použity, a považoval za nutné, aby psychické jevy byly experimentálně zkoumatelné. Proto též vysoce oceňoval Wundtovo vybavení psychologické laboratoře. Podle ní vybavil jak psychologickou laboratoř v Marešově Fyziologickém ústavu, tak Psychologický ústavu FF MU v Brně, sám přispěl konstrukcí některých přístrojů, v níž uplatnil vlastní fantazii, nápaditost a manuální zručnost. Vedle experimentálního přístupu zdůrazňoval Rostohar též teoretický přístup, a to nejen v obecném plánu zkoumání psychických jevů (rostoharovsky řečeno „jevů subjektivní skutečnosti“), ale i při experimentálním řešení jednotlivých problémů.

Subjektivní skutečnost je podle Rostohara reálná skutečnost, žitá skutečnost, projevující se objektivními formami, které studuje obecná psychologie. Rostohar neuvažuje vztah této skutečnosti ke skutečnosti objektivní (nechápe ji tedy ani jako protiklad nebo komplement skutečnosti objektivní). Vymezení termínu bylo patrně ovlivněno Meinongovou filosofickou prací o reálných předmětech a mělo též blízko ke Külpeho kritickému realismu.

K základním pojmům Rostoharovy teorie patří: struktura, celost, celistvost, tvar, útvar a komplex. Tato terminologie vyjadřuje pojmosloví, které používali tvaroví i celostní psychologové, i když ne ve stejném významu. Ale Rostohar si tento pojem vymezil po svém (viz blíže Sedláková, 1995).

Struktura je ústředním pojmem Rostoharovy soustavy pojmů. Vymezení obsahu pojmu struktura v článku „Struktura v duševním životě“ (Rostohar, 1935 a) podává Rostohar v návaznosti na základní Kruegerovy práce (Krueger, 1924, 1926). Poněvadž však F. Kruegera motivovalo pro zavedení pojmu struktura do psychologie Diltheyovo pojetí struktury, vyrovnává se Rostohar i s ním. W. Dilthey rozumí psychologickou strukturou učenou souvislost vnitřních stavů, která není projevem kauzálních zákonů přírody, ale souvislostí sui generis, kterou zažíváme a která je z vnitřní zkušenosti vyvoditelná. Této struktuře připisuje Dilthey dva atributy – dispoziční a teleologický charakter. Krueger (1924) nesouhlasí s Diltheyovou teleologickou orientací, ale jinak jeho pojetí struktury přejímá (srovn. též Chmelař, 1938, 1948/49). Ve srovnání s tím Rostohar odmítá dispoziční charakter struktury (považuje je za vyspekulovaný)

a chápe strukturu pouze jako reálnou fenomenální danost. Tímto vymezením se M. Rostohar značně vzdálil lipským psychologům, kteří zejména v pojetí Kruegera a Volkelta prosazovali dispoziční pojetí struktury. Struktura podle Volkelta není zažitá skutečnost, ale skutečnost, jež je konstruovaná a k zážitkům přiměřená (srovn. též Chmelařovo zhodnocení Rostoharova díla, 1938).

Podle Chmelaře se Rostoharovo pojetí struktury blíží pojetí berlínských psychologů, kteří ji vymezovali jako zkušenostní reálnou danost. Toto přiblížení je však pouze zdánlivé, neboť v myšlení berlínské školy

- je implicitně obsažen Husserlův vliv a názory tehdejší fyziky (zejména Maxwellovo pojetí fyzikálního pole; Sedláková, Hoskovec, 1996, 52), jimiž Rostohar ovlivněn nebyl;
- je struktura vymezena jako psychická celost, s čímž ovšem Rostohar souhlasí jen částečně (jeho pojetí celosti se nekryje s významem termínu celost u berlínských, neboť u berlínských je struktura totéž co tvar, tvarová kvalita, tedy členitelná celost (srovn. Kratina, 1932, 28).

Struktura v Rostoharově pojetí je výkladovým pojmem – principem, jímž by se... „daly vystihnouti nové celistvé danosti a pochopiti ... jevy odůvodněné v povaze psychických zážitků samých“ (Rostohar, 1935 b, 25). A tam, kde Rostohar odmítá vyložit jevy mechanismem asociace, tam se dostává ke slovu pojem struktura, která zastupuje dynamickou tendenci psychického jevu směřovat k novému celistvému charakteru, k nové kvalitě. Struktura tedy může působit „utvářně na další fenomény“ (Rostohar, 1935, 11). Příkladem tu může být utváření soudu z myšlenky. Myšlenka totiž v soudu „nabývá nového celistvého charakteru“ (Rostohar, 1935 b, 25). Ten je mj. doprovázen prožitím momentu přesvědčení či rozhodnutím o platnosti či neplatnosti myšlenky (Rostohar, 1926).

Jak z tohoto příkladu vyplývá, mohli bychom současnou terminologií říci, že struktura je Rostoharovi atributotvorný proces, prostřednictvím něhož jsou psychické celky nižších kvalit transformovány ve vyšší kvality. Struktura v Rostoharově pojetí detekuje prožívanou dimenzi psychických celků.

Pro charakteristiku Rostoharova psychologického pojmosloví je důležitý ještě jeden znak: Jak jinde M. Rostohar poznamenává, „psychologie je vědou o osobní zkušenosti“ (Rostohar, 1946, 71), což je užší pojetí než to, které jsme uvedli výše. Tuto zkušenost vystihujeme pojmy. Tyto pojmy však máme z přímého zážitku, a proto se odlišují od pojmů, jimiž se vystihuje svět – objektivní skutečnost.

Pro ilustraci zde uvádíme Rostoharův příklad: „Vezměme si dráždivý vlas, tlačme jím pak na povrch kůže pokusné osoby. Pozorovatel tohoto pokusu pozoruje, jak se dráždivý vlas na povrchu kůže ohýbá. To je pro něj jediná zkušenost. Naproti tomu pokusná osoba, jež o ohýbání vlasu nemá vědomí, pocituje tlak. O této skutečnosti pozorovatel nemá žádného vědomí“ (Rostohar, 1946, 71).

III. Výstavba obecně psychologického tvarosloví v Rostoharově díle

Koncepce Rostoharovy obecné psychologie je poplatná trichotomii psychických funkcí, která tehdy byla běžně rozšířena a v učebnicích běžně používána. Nejvíce pozornosti věnuje Rostohar poznávacím procesům (a z nich je poměrně hodně místa věnováno – patrně vlivem převažujícího asocianismu – výkladu počitků). Výklad obecné psychologie bývá koncipován buď geneticky (tj. s přihlédnutím k zákonitostem vývoje psychiky), nebo strukturálně. V Rostoharově obecné psychologii jsou oba tyto přístupy zastoupeny, což je výrazem toho, že Rostohar sám řešil některá témata vývojové psychologie a rovněž se o vymezení předmětu vývojové psychologie zasloužil (Rostohar, 1946). Strukturální přístup je – kromě toho, že byl v té době značně módním (srovn. např. mj. vznikající strukturalismus v jazykovědě) – i vlastní Rostoharovu myšlení, což dokazují jeho jazykové rozbory, v nichž analyzoval mentální, logickou a gramatickou stránku vět (Rostohar, 1937, 1948).

Psychickou funkci vymezuje Rostohar jako „psychický děj, tj. jako činnost zaměřenou k určitému cíli“ (Rostohar, 1946, 72). Výsledky psychických funkcí jsou produkty, které Rostohar nazývá psychickými strukturami. Při výkladu psychického vývoje poukazuje na to, že se vyvíjejí psychické funkce a v důsledku toho také jejich výsledky, tj. psychické struktury.

Výsledky psychických funkcí definuje prof. Rostohar pomocí rodového pojmu „akt vědomí“ či „způsoby uvědomování“; specifické rozdíly vymezuje s ohledem na mechanismus, který je produkuje. Do popisu tohoto mechanismu začleňuje Rostohar též kvalitu prožitku, tj. určité charakterizované jednotlivé mentální stavy, které jsou součástí ustavení výsledku psychické funkce. Tak např. v závislosti na uplatnění různých mechanismů dospívá Rostohar k odlišení dvou typů reprodukcí – reprodukce, která je založena na vyznívání senzoriální zkušenosti, a reprodukce, která je výsledkem uplatnění vybavovacích mechanismů (Rostohar, 1926, 1950). Rovněž tak vzpomínka se od představy liší různým způsobem uvědomění obsahu, jenž nese. A proto vzpomínka a představa jsou dva podstatně odlišné způsoby uvědomování jsoucna, i když se vyskytují velmi často ve spojitosti (Rostohar, 1926, 68). Na rozdíl od představy je vzpomínka opatřena časovým indexem, nese vědomý vztah k dřívějším zážitkům. Odlišení soudu od myšlenky je funkcí zážitku platnosti myšlenky atd. „Podstatným znakem soudu je přesvědčení o platnosti či neplatnosti myšlenky“ (Rostohar, 1926, 75). Značnou pozornost věnoval Rostohar výkladu myšlení a struktuře vět (hovoří v této souvislosti „o psych-analyse vět“; Rostohar, 1926).

Podle Rostohara jsou základními psychologickými morfémy nižších poznávacích procesů pocit a vjem. Pro vyšší poznávací funkce vymezuje Rostohar jako základní výsledky představu, vzpomínku a pojem. Jsou to podle něj „zcela zvláštní způsoby uvědomování, tři odlišné akty vědomí, jež ani nemusí současně existovati. Představou si názorně uvědomujeme určitou jakost, ev. obsah, vzpomínkou si uvědomujeme správně nebo nesprávně dřívější zážitek, pojmem si však uvědomujeme nějaký předmět s jeho vlastnostmi, jenž je zase správný či nesprávný, úplný či kusý“ (Rostohar, cit. z Chmelaře, 1938, 116).

Méně obsažný je výklad citů a volních procesů. Rostohar jim věnuje pouze jednu šestinu své obecné psychologie. City odvozuje z libosti, kterou vymezuje jako „svěráznou subjektivní reakci našeho já na daný předmět“ (Rostohar, 1926, 120). Zvláště stručný je výklad snažení a vůle, v němž se Rostohar omezuje na vymezení těch nejzákladnějších pojmů. I zde je ústředním pojmem vymezení obsahu pojmů uvědomění.

IV. Rostoharův přínos na poli obecné psychologie

Položme si nyní otázku, jaké místo zaujalo Rostoharovo dílo v dějinách české psychologie a potažmo i ve světové psychologii?

Není sporu o tom a bylo již nejednou připomenuto, že Rostoharův význam spočívá především v ustavení prvního českého psychologického ústavu a v založení experimentálního výzkumu v oblasti psychologie, ve zřízení české univerzitní stolice psychologie a ve výchově odborníků orientovaných především na psychologický výzkum. Mihajlo Rostohar přitom vycházel ze systému psychologických poznatků, které sám, případně se svými spolupracovníky, rozpracoval; ve výzkumné práci rozvíjel přístupy, k nimž dospěl vlastní úvahou, i když výběr tématu výzkumného projektu byl často ovlivněn výzkumem probíhajícím v některé ze zahraničních laboratoří. Tak např. výzkum vývoje názorné představy u dětí nebo výzkum tvarů v nepřímém vidění byly iniciovány ze zahraničních laboratoří.

Málo však byla dosud zvažována otázka, jak hodnotit Rostoharův přínos v jednotlivých oblastech vývoje psychologického poznání a lze-li v jeho díle spatřovat anticipaci výkladu vzniku, funkce či struktury psychického jevu, který se ve vývoji psychologického poznání uplatnil později jinde, při řešení podobného problému. Nejde zde o zjištění přímého vlivu Rostoharova díla na vývoj psychologického myšlení a poznání v zahraničí, neboť překážkou uplatnění tohoto vlivu nebyly pouze jazykové bariéry, ale i okolnosti vzniku nového státu, Československa, v roce 1918. Spíše zde jde o srovnání, nakolik se Rostoharovy postupy výzkumu a interpretace nálezů a zjištění či pojetí psychických jevů nezávisle na něm vyskytly v dalším vývoji psychologického myšlení a poznání, nebyly-li posléze kritizovány či beze slova opuštěny, tedy o úvahu, nakolik by Rostoharovo učení mohlo být buď jako celek nebo alespoň dílčím způsobem do pomyslné mozaiky vývoje poznání světové psychologie včleněno, kdyby byly odstraněny bariéry v komunikaci s výsledky české vědy a kdyby nebyla v padesátých letech násilně přerušena kontinuita jejího svobodného vývoje.

Pokusme se zodpovědět tyto otázky, a to reflexí Rostoharových dílčích přínosů v oblasti obecné psychologie. Ty nejvýznamnější tvoří tyto:

1. Již V. Chmelař se ve své studii o Rostoharovi (V. Chmelař, 1938) zmiňuje, že M. Rostohar ještě za svého života získal mezinárodní uznání (zejména od prof. Ranschburga) za analýzu vzniku pojmu a výklad kvalitativní odlišnosti pojmotvorných procesů od procesů představových. Z hlediska současné kognitivní psychologie by bylo možné Rostoharovy výsledky hodnotit dokonce

jako příspěvek k teorii mentální reprezentace. Máme tu na mysli Rostoharův výklad transformace notifikačního znaku pojmu ve znak reprezentativní (Rostohar, 1931).

2. Všeobecně je též uznáván Rostoharův příspěvek k vývoji zrakových představ (Rostohar, 1927). Podle Rostohara prochází její vývoj několika etapami, obecně lze říci, že se tvoří jako „vjem produktivní psychickou činností útvarnou“ (Rostohar, 1928, 83, 84). Chmelař ji považuje za průkopnickou práci. (Chmelař, 1938, 125).
3. Rostoharovo sepětí obecně psychologického poznání s poznáním vývojové psychologie v oblasti výzkumu pojmových procesů (viz Rostohar, 1931) vedlo k poznání dnes všeobecně uplatňované zásady, že vývoj pojmů je vstížitelný (či studovatelný) pouze v podmínkách vyjevování (explikování) latentní sítě vztahů mezi pojmy. Tato výzkumná tendence je v souladu s výzkumem pojmů, které byly prováděny v 70. letech tohoto století E. Roschovou a vyústily ve známou teorii prototypů.
4. Zvláště přínosné se nám jeví Rostoharovy práce zabývající se jazykem. Předně jde o detailní analýzu významů jednotlivých pádů v češtině (Rostohar, 1941, 1942), která vychází z analýzy výraziva české řeči. Příspěvek snese srovnání se současnými odbornými pracemi psychologie jazyka. Škoda jen, že analýza významu pádových vazeb není obohacena o empirický výzkum, který by byl opatřen zjištěním frekvence jejich výskytu. Práce by tím nabyla srovnatelnosti s výzkumy realizovanými kvantitativní lingvistikou v druhé polovině tohoto století.
5. Druhá oblast Rostoharových výzkumů jazyka navazuje na jeho práce o psychologické analýze myšlenky, logické analýze soudu a lingvistické analýze věty (Rostohar, 1948). Na každé z této úrovně rozboru jazykového celku předpokládá Rostohar subjekt (psychologický, logický a gramatický) a jemu přiřazený predikát (psychologický, logický a gramatický). Rozpory v sémantických obsazeních jednotlivých druhů podmětů či přísudků významově identického jazykového výrazu, např. věty, skýtají vzhled do modelování inferencí a napovídají, jak je modelovat z hlediska současné výstavby mentálních modelů, jejichž studium se nyní jeví jako naléhavý úkol při řešení mentálních modelů. Proto Rostoharův rozbor jazykového výrazu může i tuto oblast bádání oslovit nápaditostí.
6. Pro jazykovedce je podnětný psychologický rozbor apercepčních soudů (Rostohar, 1926), který umožňuje rozkrýt psychologickou strukturu myšlenky, jež je vyjádřena jednočlennou větou. Referenční rámec jazykovědného rozboru je ve srovnání s Rostoharovým přístupem užší, čímž se lingvistika ochuzuje o cenné informace, poskytující vzhled do psychologického mechanismu vzniku vět tohoto typu. V druhé polovině 20. století, kdy vedle psychologie jazyka a psychologie řeči vznikla psycholingvistika, vznikla i vhodná platforma pro využití Rostoharova odkazu v této oblasti bádání. Zdá se však, že význam Rostohara v této oblasti nebude doceněn ani nyní, a to zde dvou důvodů:

1. především proto, že současná psycholingvistika vychází z modelů komunikace, v důsledku čehož se Rostoharův přístup, který navazuje na strukturální lingvistiku, nezdá zkoumání relevantní;
 2. proto, že pokud jsou psycholingvisté svým školením jazykovědci, brání se poznání psychických mechanismů uplatněných při percepci, produkci nebo interpretaci řeči tím, že je činí součástí tzv. předpokladové báze jazyka, od níž pak v dalším rozboru abstrahují.
7. Smysl pro operaci se složkami větného významu na jednotlivých úrovních rozboru věty získal Rostohar zřejmě již při své habilitační práci³, v níž rozebíral různé složité soudy a úsudky. Jádrem této práce je otázka, co je podstatou logické formy hypotetických soudů (Rostohar, 1910), jak hypotetický soud vzniká a jakou strukturu lze jeho rozbořem vyjevit. V té době byla aktuální otázka redukce jednotlivých typů soudů na jejich základní formu, nejčastěji na soudy existenciální. U Rostohara stála v popředí jeho řešení otázka, co je podstatou hypotetických soudů; jinak řečeno: dají se hypotetické soudy redukovat na soudy existenciální? Rostohar s touto redukcí nesouhlasil.
8. Rostoharův rozklad větného celku na podmětovou a predikátovou složku anticipuje vznik frázové gramatiky, jejíž Chomského verze obsahující i transformační a generativní hledisko byla v šedesátých letech značně rozšířena. Chomsky rozkládá větné celky na jmenné a verbální fráze a v nich dále identifikuje další závislostní větné substrukтуры.
9. Rostohar tímto rozbořem reflektoval především sémantickou stránku výpovědi. I když jeho rozbor vycházel ze skladby věty, tj. ze syntaxe, přihlížel k sémantickému obsazení jednotlivých členů syntaktické struktury vět. Tento přístup umožňuje navodit vlned do výstavby neuvědomovaných syntéz, jež jsou nezbytným předpokladem průběhu inferenčních procesů zajišťujících porozumění sdělení. Tyto procesy se staly předmětem zájmu psychologického výzkumu teprve na konci sedmdesátých let tohoto století (srovn. současné práce z oblasti sylogismu – např. Johnson–Laird, Byrne, 1991).
10. Pro Rostoharův rozbor vět je charakteristické, že jej neredukuje pouze na subjekt–predikátové relace, ale že se smyslem pro přihlídnutí k prožívání jedince operuje i s jeho mentálními stavy (Rostohar, 1926). V tomto přístupu je možné spatřovat anticipaci mentální logiky, která je v současné době považována za faktor ovlivňující generování pragmatických inferencí v procesu usuzování.

Závěrem:

Z předcházejícího stručného sdělení plyne, že prof. Mihajlo Rostohar patří k zakladatelům české moderní psychologie; již v počátcích svého psychologického působení zaujal pozitivní vztah k nově vznikajícímu experimentálně za-

³ Rostoharova habilitační práce „Theorie hypotetického soudu“, napsaná ve slovinštině (a obhájena u prof. Masaryka), byla přeložena do češtiny v roce 1910 Karlem Vondráčkem.

kotvenému psychologickému směru ostře odsuzujícímu elementovou psychologií, její asocianistickou podobu. V závislosti na předpokladech k teoretickému myšlení, bohaté experimentální zkušenosti a kritickému studiu tehdejší odborné literatury vypracoval prof. Rostohar původní výklad psychických jevů, který se stal základem jeho obecné psychologie i psychologie vývojové. Jeho koncepce je některými myšlenkami blízká berlínské gestaltistické škole, styčné body má též s lipskou školou, jako celek však není identifikovatelná s žádným z děl jiných významných autorů. Díky svým intelektovým vlastnostem – kritičnosti, samostatnosti v úsudku, proškolenosti v logice – a vlastnostem osobnosti – vitalitě, tvořivosti, organizačním schopnostem, důslednosti a poctivosti – zůstal prof. Rostohar při řešení psychologických problémů svůj po celý život. Jeho dílo nabylo jedinečného významu, stalo se výrazem české psychologie první poloviny dvacátého století. Díky oddanosti slovanské pospolitosti a slovanství zachoval si kritičnost k myšlenkám německých psychologických škol té doby, a to i ke gestaltistům, k nimž měl svou orientací nejbližší. Rozpad Rakouska-Uherska, touha rozvinout psychologický výzkum v mladé Československé republice ho silně motivovala, aby vytvořil v Brně centrum experimentální psychologie, které by po dlouhou dobu ovlivňovalo výchovu dalších generací psychologů a se systematicky rozvíjenou touhou po pravdivém poznání se stalo institucionálním zakotvením české psychologie.

Jedinečné sepětí Rostoharových intelektových a osobnostních vlastností projevované v organizaci a výuce psychologie, ale i v řešení otázek obecně lidských a každodenních, uchovalo dosud živou stopu v myslích těch, kdož jeho působnost ve vlastním životě přímo zakoušeli. A má ji i pro nás, kdož ho poznáváme skrze jeho dílo, skrze stopy, které nesmazatelně zanechal v dějinách české psychologie.

LITERATURA

- Johnson-Laird, P. N., Byrne, R. M. (1991). *Deduction*. London: LEA.
- Chmelař, V. (1938). Rostoharovy psychologické názory. *Psychologie*, 114–167.
- Chmelař, V. (1948/49). Rostoharovo psychologické dílo. *Psychologie*, 89–105.
- Koffka, K. (1925). *Grundlagen der psychischen Entwicklung*. Osterwick (2. vyd.).
- Köhler, W. (1925). *Komplextheorie und Gestalttheorie*. *Psych. Forschung*, 6.
- Kratina, F. (1932). *Studie z tvarové psychologie*. Praha: Generální komise nakl. Orbis.
- Krueger, F. (1926). *Über psychische Ganzheit*. München: Neue Psych. Studien.
- Krueger, F. (1924). *Strukturbegriff in der Psychologie*. Jena.
- Rostohar, M. (1910). *Theorie hypothetického soudu*. (Překlad Karel Vondráček). Praha: Wiesner.
- Rostohar, M. (1912). O formaci soudů. *Česká mysl*, 13, 113–128.
- Rostohar, M. (1926). *Obecná psychologie*. Brno: MU, Spolek posluchačů filosofie.
- Rostohar, M. (1927). O vývoji dětských představ. *Třetí sjezd pro výzkum dítěte v Praze*, 122–136.
- Rostohar, M. (1931). Jak se vyvíjí u dětí konkrétní pojem předmětu. *Čtvrtý sjezd pro výzkum dítěte v Bratislavě*, 262–264.
- Rostohar, M. (1928). *Studie z vývojové psychologie*. Díl I. Spisy fil. fak. MU v Brně, 25, 118.

- Rostohar, M. (1935a). *Struktura v duševním životě*. Psychologie, 89–113.
- Rostohar, M. (1935). *Struktura v duševním životě*. Psychologie, zvláštní otisk.
- Rostohar, M. (1937). *O struktuře větných významů*. Slovo a slovesnost, 3, 211–221.
- Rostohar, M. (1941, 1942). *Význam pádů z hlediska psychologického*. Psychologie, 1–16, 129–142; 19–29, 42–57.
- Rostohar, M. (1948). *Logický a psychologický postoj ve skladbě vět*. Ročenka semináře pro slovanskou filologii při FF MU v Brně. Svazek první. Slovanský seminář MU v Brně. Brno: Komenium, 350–359.
- Rostohar, M. (1950). *Psychologie jako věda o subjektivní skutečnosti*. Brno.
- Sedláková, M. (1995). *K jubileu časopisu „Psychologie“*. In: Sborník k 60. výročí časopisu Psychologie. Brno: PsÚ AV ČR, 17–40.
- Sedláková, M., Hoskovec, J. (1994). *Od raného gestaltismu k neogestaltismu*. In: Hoskovec, J., Nakonečný, M., Sedláková, M., *Psychologie XX. století*. Praha, UK, 29–52.
- Švancara, J. (1991). *Mihajlo Rostohar – tradice brněnské školy*. Československá psychologie, 35, 2, 168–170.
- Švancara, J. (1993). *Geneze systémů empirické psychologie*. Brno: Psychologický ústav FF MU.

STŘEDOEVROPSKÝ KONTEXT ROSTOHAROVA OBECNĚ PSYCHOLOGICKÉHO UČENÍ

Souhrn

Na začátku tohoto století byla středoevropská centra psychologického bádání v mnohem větším kontaktu než je tomu nyní a filosofická východiska psychologických názorů jejich členů či dokonce ucelených psychologických koncepcí byla nezanedbatelnou součástí mnoha diskusí a polemik. Není proto divu, že analýzy vztahů mezi jednotlivými psychologickými školami, jejich vzájemného ovlivňování, diskuse o jednotlivých koncepcích a výzkumných projektech, výčet souhlasných i odporuplných reakcí, jež díla členů těchto škol vyvolala, patří k základním úkolům psychologické historiografie a jsou předpokladem vystižení či dokreslení vývoje psychologického myšlení a poznání. Prostřednictvím studií, které zhodnocují vlivy učení a myšlenek jednotlivých filosofů a psychologů na výzkum a studie historicky významných psychologů, je možné konstruovat vědomí souvislosti mezi idejemi jednotlivých filosofů a psychologů a plasticky vykreslit vrstevnatost pohybu psychologických idejí příslušné doby.

Výše uvedená pracovní orientace inspiruje toto sdělení; jeho jádrem je odpověď na otázku, co nejvíce z myšlenek tehdejších významných filosofů a psychologů ovlivnilo Rostoharovo obecně psychologické učení. Stručná charakteristika tohoto učení vyúsťuje v analýzu závislosti Rostoharova obecně psychologického tvarosloví a výkladu psychických jevů na kontextu tehdejšího psychologického myšlení. Současně s touto analýzou je snahou sdělení zdůraznit přínos Rostoharův na poli obecné psychologie a případně poukázat na možné souvislosti se současným stavem poznání.

MIDDLE EUROPEAN CONTEXT OF ROSTOHAR'S CONCEPTION ON THE FIELD OF GENERAL PSYCHOLOGY

Abstract

At the beginning of this century, the middle European centers of psychological research were in much closer contact than those today. The philosophical foundations of psychological opinions, or even unified psychological conceptions of their members, constituted a significant part of many discussions and polemics. It is of little surprise, therefore, that analysis of the relationships among the various psychological schools and their mutual influences, discussions about individual conceptions and research projects, and enumeration of positive as well as of negative reactions to the works of the members of these schools all belong to the fundamental tasks of the psychological historiography and are a precondition for gaining a true picture of the development of psychological thought and knowledge. With help of studies which evaluate the influences of the conceptions and thoughts of various philosophers and psychologists on the research and studies of historically relevant psychologists, it is possible to construe the relationships among the ideas of individual philosophers and psychologists and to plastically depict the multi-leveled movement of the psychological ideas of the corresponding time period.

The above outlined working orientation inspires this paper; its core consists of an answer to following question, which ideas of the important philosophers and psychologists of Rostohar's time had influenced his conception of general psychology? A brief characterization of this conception leads to an analysis of the dependence of Rostohar's general psychological terminology and explication of psychological phenomena in the context of the psychological thinking of that period. Together with this analysis, the paper attempts to emphasize Rostohar's contribution to the field of general psychology and, potentially, to point out possible connections with the current state of knowledge.